

УДК 378.4(477.74-074) "1941-1944"

Сергій ВИШНЕВСЬКИЙ (Ялта)

ДІЯЛЬНІСТЬ ОДЕСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ В РОКИ РУМУНСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ (1941-1944 рр.)

Проаналізовано діяльність Одеського університету в роки німецько-румунської окупації (1941-1944 рр.). Розглянуто структуру та основні події, що стосуються історії головного вищого навчального закладу в Трансністрії. Приділено увагу підпільному руху серед викладачів та студентів закладу.

Ключові слова: Трансністрія, Одеський університет, періодика, окупація, комісія, наука.

Кардинальні зміни, які відбуваються на сучасному етапі розвитку українського суспільства, висувають нові вимоги до системи історичної науки. Одним із важливих та пріоритетних напрямків стає висвітлення раніше недоступних для пересічного громадянина матеріалів та їх критичне осмислення. Дослідження історії педагогічної і, зокрема, пропагандистської діяльності Одеського університету в умовах окупації та пов'язаних з ними подій надзвичайно актуальні для новітньої історії України та історії педагогіки. Ця діяльність стала одним із символів колабораціонізму з німецько-румунською владою на окупованих нею територіях з одного боку, а з іншого врятувала багатьох людей від фізичного знищення та примусових робіт у Німеччині. Саме тому особливого значення набуває вивчення та критичний підхід до висвітлення цих подій архівними документами, а також румунськими та німецькими окупаційними газетами, які виходили для місцевого населення в рейхскомісаріаті Україна та Трансністрії.

До проблеми діяльності навчальних закладів, які функціонували в роки окупації України звертаються вітчизняні та зарубіжні

історики-науковці – Л. О. Онуфрієв, С. О. Аппатов, Ю. О. Амброз, О. А. Черкасов, В. І. Крикун, В. А. Смірнов, Б. Єржабкова та ін.

Мета статті – висвітлити та критично обґрунтувати матеріал про діяльність Одеського університету та його структурних підрозділів в роки німецько-румунської окупації (1941-1944).

З наближенням бойових операцій до Одеської області влітку 1941 р. Народний комісаріат освіти УРСР прийняв рішення про евакуацію одеських вищих навчальних закладів спочатку до Бердянська, а звідти до Майкопа (центру Адигейської автономної області Краснодарського краю). Ускладнення воєнної ситуації на Північному Кавказі призвели до нового переїзду в серпні 1942 р., на цей раз до Байрам-Алі – районного центру Марійської області Туркменської РСР. Звільнення Одеси в квітні 1944 р. стало основою для реевакуації та поновлення наукової та освітньої діяльності Одеського університету в рідному місті¹.

Проте Одеський університет практично не призупиняв своєї діяльності і працював в Одесі в роки німецько-румунської окупації. Унікальність ситуації полягає у тому, що на базі одного вищого навчального закладу одночасно функціонували дві кардинально різні системи освіти.

Діяльність вищого навчального закладу в столиці губерна-торства Трансністрія мало величезне агітаційне значення для німецько-румунських органів влади та пропаганди в роки Великої Вітчизняної війни. На початку грудня 1941 р. вони оголосили про відкриття в Одесі університету – єдиного на всю Трансністрію вищого навчального закладу. Ректором цього університету призначали людину з трагічною долею, професора медицини Павла Часовникова – заслуженого лікаря-хірурга РРФСР. Під час оборони Одеси П. Часовниковим був організований великий клінічний госпіталь для поранених, що надходили з передової. Після евакуації хірургів госпіталю П. Часовников залишився працювати самотужки. За цю роботу його було удостоєно державної нагороди, яку він так і не отримав.

Популярність П. Часовникова у місті як видатного лікаря відіграла значну роль у тому, що наказом І. Антонеску № 5118/941

¹ Онуфрієв Л. О. Історія Одеського університету (1865-2000) / Л. О. Онуфрієв. – Одеса : АстроПринт, 2000. – 225 с.

від 5 грудня 1941 р. він був призначений на посаду ректора університету та декана медичного факультету².

2 лютого 1942 р. було прийнято статут університету. Відповідно до нього керуючим органом університету став Сенат, пов'язаний з дирекцією освіти та культури губернаторства. Статут регламентував внутрішнє життя університету, визначав правила поведіння студентів у громадських місцях, забороняв будь-які студентські громадські організації тощо.

14 лютого 1942 р. відбулося офіційне відкриття університету, до якого ввійшли медичний факультет, політехнічний інститут як факультет університету, а також агрономічний інститут. 27 вересня 1942 р. відбулося відкриття юридичного, історико-філологічного (літературно-філософського) і фізико-математичного (точних наук) факультетів. При політехнікумі існували два відділення: будівельний і харчовий інститути; при медфакультеті – фармацевтичне відділення.

Одночасно з відкриттям університету було поновлено роботу обсерваторії під керівництвом члена-кореспондента АН СРСР К. Д. Покровського.

При відкритті університету П. Часовников говорив, що «він і його працівники будуть виховувати молодь у душі християнської моралі й знання чистої науки». В університеті ввели викладання богослов'я на всіх курсах і всіх факультетах, хоча в румунських університетах цей предмет не був обов'язковим. У головному корпусі університету було відкрито церкву³.

Заняття в Одеському університеті розпочалися в лютому 1942 р. Спочатку – тільки на медичному й теологічному, а згодом – і на політехнічному та агрокультурному факультетах. До речі, на кінець 1942 р. факультет налічував 99 студентів, з яких було 54 українці, 30 росіян, 15 румунів та молдаван. Агрокультурний факультет був під пильним наглядом аграрного корпусу Румунії, про що свідчать постійні відвідування професора Корниціану⁴. Загалом на той час в університеті навчалось 819 студентів. Восени

² Реабілітовані історією. Одеська область / [Ковальчук Л. В., Разумов Г. О., Петровський Е. П. та ін.] ; під ред. П. Т. Тронько. – Одеса : АТ «ПЛАСКЕ», 2010. – С. 688-692.

³ Там само. – С. 690.

⁴ На агрономическом факультете // Молва. – 1942. – № 16. – 18 декаб.

1942 р. були відкриті ще три факультети: точних наук, юридичний та історико-філологічний (у лютому 1943 р. при ньому було відкрито нові спеціальності перекладача та учителя з італійської, французької, німецької й англійської мови та літератури (з румунським відділенням для румунів та молдаван)⁵. Роботу над створенням геодезичного факультету, через наближення радянських військ, так і не було завершено. Програми навчання змінилися лише на богословському і філософському факультетах університету. На інших факультетах програми залишилися тими ж, як і за радянських часів.

На початку 1943 р. з румунського відділення історико-філологічного факультету було виділено окремий молдавський факультет, призначенням якого була підготовка кадрів для адміністрації Трансністрії.

У 1943 р. директор культури та освіти губернаторства Трансністрія запропонував організувати при Одеському університеті інститут, завданням якого мала бути наукова критика марксизму-ленінізму шляхом організації публічних лекцій. Після переговорів дирекція погодилася створити незалежний від університету інститут. Зв'язок був тільки територіальний: інститут знаходився у приміщенні університету. В травні 1943 р. він був відкритий під назвою «Інститут антикомуністичних досліджень і пропаганди», а пізніше – перейменований в «Інститут соціальних наук». Наприкінці 1942-1943 навчального року в університеті нараховувалось 1758 студентів.

Досить часто для читання лекцій запрошували іноземних професорів, зокрема професора курсу румунської мови та літератури І. Барбулеску, професора курсу французької мови Джионат з Румунії, з Римського університету – професора Логатто (курс російської літератури), з італійської культурної місії в Румунії – професора Галло (курс італійської мови та антично-італійської культури)⁶ та ін.

Попри всі негаразди воєнного часу в університеті проводився захист кандидатських і докторських дисертацій, перш за все на

⁵ Университетские новости // Молва. – 1943. – № 45. – 27 янв.

⁶ Лекции итальянских профессоров в Одесском университете // Молва. – 1943. – № 87. – 18 март.

медико-фармацевтичні теми. Наприклад, 3 січня 1943 р. на медичному факультеті відбувся захист докторської дисертації магістра медицини В. І. Савко на тему «Меланофорний гормон у біології та патології жіночого організму»⁷, 10 січня 1943 р. відбувся захист докторської дисертації доцента хірургії В. П. Снежкова на тему «Клініка слинокам'яної хвороби»⁸, і ця праця до 1960-х років зберігала актуальність у СРСР для розпізнавання та лікування вказаної хвороби операційним шляхом.

Усі викладачі університету, незважаючи на вчені ступені та посади, періодично читали публічні лекції для студентів і жителів міста зі своєї спеціальності, а крім цього проводили радіолекції тривалістю 20 хв.

Цікавий факт, що восени 1942 р. при університеті було організовано кооператив для обслуговування наукових співробітників і службовців. Головою кооперативу став професор Потапенко. Організація володіла магазином, складськими приміщеннями та автомобілем для доставки продуктів із сіл Трансністрії. В 1943 р. губернатор Одеси Г. Пинтя дозволив виділити правлінню кооперативу 20000 марок як оборотний фонд та 25000 марок на організацію підсобного господарства, яке мало 7 га землі⁹.

Однак частина викладачів і співробітників, які працювали в університеті Трансністрії, залишилися патріотами своєї Батьківщини, боролися з окупантами. Активну антифашистську роботу проводила група університетських фізиків на чолі з доцентами О. К. Чернюком та В. В. Кондагурі, що утворилася в грудні 1942 р. Вони вели агітаційну роботу серед студентів і працівників університету, населення міста, словацьких солдатів, які в подальшому перейшли на бік партизанів, розповсюджували листівки, тексти повідомлень Радінформбюро. В підпільному антифашистському русі брали участь викладачі й студенти університету В. Литовченко, Є. Кузьменко, І. Швець, В. Товкач та ін.

Після визволення Одеської області Радянською армією долі професорів та доцентів Одеського університету склалися по-різному. Зокрема, П. Часовников 10 березня 1944 р. прибув до

⁷ Защита докторской диссертации // Одесская газета. – 1943. – № 8 (287). – 12 янв.

⁸ Докторская диссертация // Одесская газета. – 1943. – № 12 (291). – 16 янв.

⁹ Университетский кооператив // Молва. – 1943. – № 83. – 13 апр.

Румунії на запрошення міністра охорони здоров'я і заступника міністра освіти, щоб організувати прийом 250 викладачів, які записалися на евакуацію до Румунії. Одночасно з цими подіями П. Часовников прийняв румунське підданство, боячись вивозу до Німеччини. Через деякий час його було мобілізовано, і з 15 червня по 15 вересня 1944 р. він працював хірургом у військовому госпіталі в Тимішоарі. 15 вересня 1944 р. через хворобу П. Часовников був звільнений і оселився в Бухаресті під власним прізвищем.

7 березня 1947 р. військовий трибунал групи радянських військ у Бухаресті виніс П. Часовникову вирок: 10 років виправно-трудових таборів і 5 років обмеження прав. 7 квітня 1947 р. він був етапований до в'язниці № 1 Управління Міністерства внутрішніх справ по Одеській області. Цікавим є факт, що в одеській в'язниці Часовникова відвідував і приносив передачі відомий офтальмолог, академік В. Філатов.

Згодом П. Часовников отримав новий вирок: 25 років позбавлення волі й ув'язнення в таборах, 5 років позбавлення прав і конфіскація майна. Справу було переглянуто, проте вирок залишено у силі.

2 вересня 1954 р. П. Часовников помер в ув'язненні в Донецькій області. До останніх днів життя П. Часовников лікував людей. Слава про в'язня-хірурга, до якого привозили на особливо складні операції «великих начальників», довго ходила містом Сталіно.

Реабілітація професора Павла Георгійовича Часовникова відбулася лише 3 серпня 1991 р., за ухвалою прокуратури Одеської області, «у зв'язку з відсутністю в справі сукупності доказів».

3 недавнього часу в Україні розпочалося повноцінне й критичне вивчення історії періоду німецько-румунської окупації (1941-1944 рр.). На жаль, ще не всі люди посмертно реабілітовані, ще багато прізвищ чекає, щоби позбутися клейма «зрадника», як це сталося 27 липня 1993 р. з К. Д. Покровським¹⁰. До речі, в Пермському державному університеті (Російська Федерація) з 1992 р. для кращих студентів існує іменна стипендія Костянтина Дормидонтовича Покровського.

¹⁰ Смирнов В. А. *Астрономия в Одессе в 30-40-е годы XX века (по материалам архивно-следственных дел и другим документам)* / В. А. Смирнов // *Ист.-астрон. исслед.* – Вып. 26. – Москва : Наука, 2001. – С. 179.

**Serhii VISHNEVSKY. Odesa University
during the Romanian Occupation of South Ukraine (1941-1944)**

The article discusses the functioning of the Odesa University under the German and Romanian occupation in 1941-1944. It focuses on the organization of the university life, the most important events in the war-time history of the Transnistria's principal university, and the underground resistance activity of the university's teachers and students.

Key words: Transnistria, Odesa University, periodicals, occupation, committee, science.